

Коваленко В.В.,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри банківської справи
ДВНЗ “Українська академія банківської справи
Національного банку України”

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ Й РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

На основі оцінки рівня конкуренції на ринку банківських послуг України протягом 2002—2009 років із допомогою формально-логічного й математичних методів аналізу висвітлено головні проблеми забезпечення конкурентоспроможності банківської системи в умовах глобалізації світової економіки, визначено основні характеристики конкуренції в банківській сфері. Розглянуто типи банків, які утворюються внаслідок глобалізації, виділено основні важелі забезпечення конкурентоспроможності банківського сектору.

Estimating competition level at the banking services market in Ukraine during the 2002—2009 period with the help of formal-logic and mathematical methods of analysis, the author elucidates the major problems of providing competitiveness of the banking system in conditions of economic globalization and determines the main features of competition in the banking sphere. Also examined are the types of banks which are formed as the result of globalization and the main levers for providing competitiveness in the banking sector.

Ключові слова: конкурентоспроможність, банківський сектор, банківські послуги, капіталізація, структура активів, глобалізація.

У сучасних умовах, особливо з огляду на динаміку розвитку світових банківських систем, у банківській сфері України необхідно сформувати таке конкурентне середовище, що забезпечить ефективний розподіл ресурсів, максимальне задоволення потреб суспільства як на державному, так і на регіональному рівнях. Тому є об'єктивна потреба в оцінці стану конкурентного середовища на ринках та рівня їх монополізації, в поглибленому дослідженні проблем управління діяльністю банків, зокрема управління конкурентоспроможністю, а також у розробці довгострокової стратегії, спрямованої на збереження конкурентоспроможної позиції вітчизняних банків, яка повинна базуватися на визначенні цільових сегментів ринку, оцінці, прогнозуванні та плануванні банківської діяльності¹.

Перші теоретичні дослідження, присвячені конкуренції, з'явилися у працях класиків економічної теорії ще в середині XVIII століття. Так, А. Сміт трактував конкуренцію як суперництво на ринку індивідуальних продавців і покупців за вигідніші умови продажу й купівлі відповідно.

Конкуренція — це “невидима рука ринку”, яка координує діяльність його учасників. Найбільшого розвитку вона набуває в умовах капіталістичного способу виробництва. Мета конкуренції — боротьба за отримання найбільшого

¹ Коваленко В.В. Забезпечення конкурентоспроможності банківської системи України // Академічний огляд. — 2006. — № 1. — С. 90.

прибутку². Таким чином, до середини ХХ століття було сформовано загальне уявлення про сутність і рушійні сили конкуренції, виділено її чотири класичні моделі.

У зв'язку зі значним посиленням світової конкуренції в останній чверті ХХ століття внаслідок докорінних змін у характері конкурентної боротьби, спричинених науково-технічним розвитком і глобалізацією, постала потреба в розробці нових ефективних концепцій утримання ринкової першості.

Серед вітчизняних і зарубіжних дослідників питань формування й розробки стратегії розвитку конкурентного середовища слід назвати А. Бачалова, Г. Бортнікова, О. Васюренка, М. Вознюка, А. Дороговцева, Ю. Коробова, А. Нікітіна, О. Палькіну, М. Портера, Н. Погореленко, Г. Самойлова, А. Сміта, М. Суюнчева, О. Трошину, Р. Фатхутдінова, А. Федорченка, С. Чернову, В. Щепліна. Метою нашої статті є обґрунтування понятійного апарату, що визначає конкурентоспроможність, розробка основних підходів до оцінки рівня конкуренції в банківській системі.

Як відомо, загальносвітові тенденції розвитку банківської конкуренції на національних ринках набувають певних особливостей. Тому їх прикладному дослідженню має передувати визначення основних факторів, що зумовлюють форми конкуренції, її інтенсивність і напрями трансформації. Характер конкуренції в будь-якій сфері діяльності визначається множиною факторів, які, на переконання М. Портера, автора концепції “п’яти сил конкуренції”, що стала класичною для аналізу конкурентного середовища, формують сили конкуренції³. Цими рушійними силами є суперництво між конкурентами, вплив конкурентів та їх здатність торгуватися, вплив постачальників та їх здатність торгуватися, загроза появи нових конкурентів, загроза з боку товарів-субститутів. Вплив цих сил різний для кожної галузі й у підсумку визначає загальну галузеву прибутковість. Єдиною умовою практичного застосування концепції М. Портера є наявність конкурентного ринку, відносини на якому формуються під впливом об’єктивних ринкових чинників. На наш погляд, зазначену концепцію можна взяти за методологічну основу аналізу банківської конкуренції.

Стосовно поняття “банківська конкуренція” слід зазначити, що вона є різновидом конкурентної позиції в ринковій економіці. Існує два різних погляди на визначення банківської конкуренції залежно від суб’єктів конкурентних відносин, а саме: суперництво лише між банківськими установами та суперництво між банківськими й небанківськими фінансовими установами (табл. 1).

На наш погляд, визначення банківської конкуренції, що обмежується суто банківською діяльністю, є недостатньо аргументованим, оскільки банківські установи конкурують не тільки між собою, а й із іншими фінансовими та нефінансовими інституціями (кредитні спілки, інвестиційні фонди, недержавні пенсійні фонди, валютні брокери, страхові компанії, лізингові й факторингові компанії, торговельні організації, фондові біржі тощо).

² Информационное обеспечение управления конкурентоспособностью / Под ред. проф. С.Г. Светульнова: [Електр. ресурс]. — <http://www.marketing.spb.ru/read/m19/index.htm>.

³ Портер М.Э. Конкуренция: Учеб. пособ.: Пер. с англ. — М.: ИД “Вильямс”, 2000. — 480 с.

Таблиця 1. Визначення поняття “банківська конкуренція”

Підхід до визначення категорії	Автор	Визначення
	Д.А. Мизгулін	Конкуренція в банківській сфері — суперництво між банками, за якого їхні самостійні дії ефективно обмежують можливості кожного односторонньо впливати на умови надання банківських послуг (див.: Мизгулін Д.А. Еще раз к вопросу о конкуренции на рынке банковских услуг // Банковское дело. — 2003. — № 6. — С. 12).
Суперництво лише між банківськими установами	А.В. Нікітін, Г.П. Бортників, А.В. Федорченко	Банківська конкуренція — динамічний процес суперництва суб'єктів банківського ринку, у процесі якого вони намагаються забезпечити собі міцне положення на цьому ринку (див.: Нікітін А.В., Бортників Г.П., Федорченко А.В. Маркетинг в банку: Навч. посіб. / За ред. А.В. Нікітіна. — К.: КНЕУ, 2006. — С. 9).
	І.О. Лютій, О.М. Юрчук	Конкурентоспроможність банку — спроможність банку ефективно реалізовувати якісні фінансові послуги, зберігати високу фінансову стійкість у довгостроковій перспективі, динамічно нарощувати свій потенціал на фінансовому ринку, зважаючи на загальноекономічний і соціально-політичний стан держави та протидіючи різноманітним зовнішнім і внутрішнім ризикам (див.: Лютій І., Юрчук О. Конкурентоспроможність банків в умовах глобалізації та лібералізації руху капіталу // Вісник Національного банку України. — 2006. — № 11. — С. 22).
	Е.О. Уткін, Г.І. Морозова, Н.І. Морозова	Банківська конкуренція — динамічний процес зоб'язань комерційних банків та інших кредитних інститутів, у межах якого вони намагаються забезпечити собі стійке положення на ринку банківських послуг (див.: Уткін Э.А., Морозова Г.И., Морозова Н.И. Инновационный менеджмент. — М.: АКАЛИС, 1996. — С. 149).
	Е.Г. Охендзан	Банківська конкуренція — процес динамічного суперництва між суб'єктами ринку (продавцями послуг — банками, небанківськими фінансово-кредитними інститутами, нефінансовими установами та покупцями послуг — підприємствами й домогосподарствами) одночасно зацікавленими в цьому (див.: Охендзан Э.Г. Совершенствование конкуренции в банковской сфере рыночной экономики: Автореф. дис. ... докт. экон. наук 08.00.10. — М.: РАГС: [Б. В.], 2003. — С. 9).
Суперництво між банківськими й небанківськими фінансовими установами	Є.К. Самсонова	Конкурентне середовище банку — сукупність діючих зовнішніх і внутрішніх суб'єктів та чинників для банку, які обумовлюють включення механізмів саморегулювання відносин на банківському ринку між найбільшою кількістю кредитних установ і споживачів банківських послуг при загальній тенденції до збільшення (див.: Самсонова Е.К. Формирование и развитие конкурентной среды на рынке банковских услуг России: проблемы и перспективы // Финансы и кредит. — 2007. — № 29 (269). — С. 4).
	А.Г. Бачалов, Г.О. Самойлов	Конкуренція на фінансовому ринку — динамічний процес суперництва комерційних банків, кредитних інститутів та інших фінансових організацій, під час якого вони намагаються забезпечити собі міцне положення на ринку кредитів і банківських послуг, а також на альтернативних нових ринках послуг-замінників (див.: Бачалов А.Г., Самойлов Г.О. Банковская конкуренция. — М.: Экзамен, 2002. — С. 29).
	О.В. Дубовик, С.М. Бойко, М.А. Вознюк, Т.Д. Греченко	Конкуренція в банківському секторі — це боротьба між суб'єктами господарювання на ринку, в ході якої створюються відмінні конкурентні переваги власної установи та її продуктів, що зумовлюють залучення найприхильніших споживчих сегментів (див.: Дубовик О.В. та ін. Маркетинг в банку: Навч. посіб. / О.В. Дубовик, С.М. Бойко, М.А. Вознюк, Т.Д. Греченко. — 2-ге вид. — К.: Алеут, 2007. — С. 171).
	О.В. Васоренко, Н.П. Потореленко	Банківська конкуренція — прагнення банків використовувати ресурси контрагентів, що функціонують у одному ринковому сегменті (див.: Васоренко О., Потореленко Н. Організація управління стійким розвитком банківської установи // Вісник Національного Банку України. — 2006. — № 6. — С. 22).

Слід зазначити, що банківська конкуренція відрізняється від класичної конкуренції між товаровиробниками. Ці відмінності полягають у такому:

- об'єктом банківської конкуренції є не товари, а ресурси, які банк формує для здійснення активних операцій;
- на ринку банківських послуг банківська установа може виступати в ролі не тільки продавця, а й покупця;
- реалізація банківських послуг може здійснюватися в межах банку без залучення зовнішніх каналів збуту;
- ситуація конкурентності виникає не лише між банківськими установами, вона пов'язана також із діяльністю небанківських фінансових установ;
- діяльність банківських установ жорстко регламентується Національним банком України⁴.

Можна стверджувати, що банківська конкуренція реалізується як зовнішня сила, яка змушує банківські установи підвищувати ефективність своєї діяльності, розширювати спектр банківських послуг, здійснювати інвестиційно-інноваційну діяльність, збільшувати капітальну базу, а також призводить до витіснення менш ефективних банківських структур. Ефективне ринкове середовище банківських послуг являє собою складну сукупність ринкових елементів, що перебувають у взаємозв'язку, взаємозалежності й постійній взаємодії (рис. 1). Структурно-логічні елементи конкурентного середовища доцільно поділити на кількісні (чисельність конкуруючих суб'єктів відносно попиту і пропозиції на банківські послуги) та якісні (визначення умов і ефективність конкуренції).

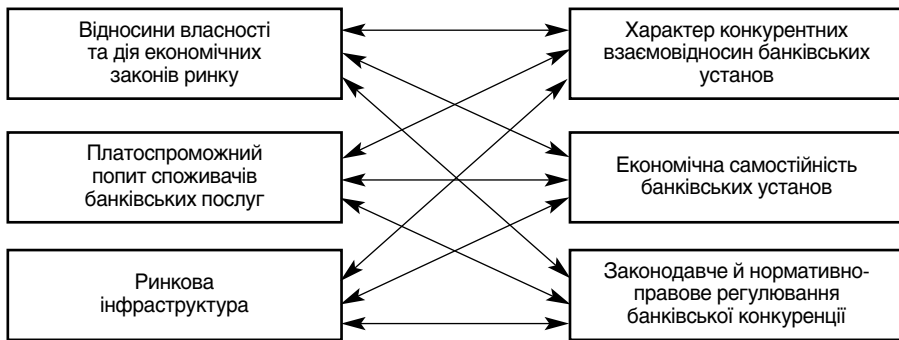

Рис. 1. Структурно-логічні елементи конкурентного середовища на ринку банківських послуг

До суб'єктів, що формують конкурентне середовище ринку банківських послуг, доцільно зарахувати державні органи влади; державні і приватні банківські установи; банківські установи з іноземним капіталом; банківські установи, що входять до складу фінансово-промислових груп; фінансові інститути, які пропонують банківські продукти-субститути, котрі займають частину банківського ринку.

⁴ Коваленко В.В. Забезпечення конкурентоспроможності банківської системи України // Академічний огляд. — 2006. — № 1. — С. 91.

Сьогодні на ринку банківських послуг України спостерігаються такі тенденції:

1. Банківські послуги досить легко засвоюються конкурентами, тому більшість банків пропонує приблизно однаковий набір таких послуг. У зв'язку з цим банківська конкуренція базується на здійсненні цілеспрямованої диференціації банківських послуг.

2. Банківська система України характеризується майже монопольною регіональною концентрацією. В більшості економічних районів країни суперництво розгортається між місцевими банками й територіальними підрозділами найкрупніших і великих банків або лише між філіями й відділеннями різних банків (табл. 2)⁵.

Таблиця 2. Структура банківської системи України за економічними районами в 1995—2009 роках

Економічний район	Області, включені до складу району	Кількість діючих банків (на кінець року), одиниць						
		1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Київський	м. Київ та Київська область	81	79	97	100	104	113	113
Причорноморський	Одеська, Миколаївська, Херсонська, АР Крим	33	17	13	13	13	12	11
Карпатський	Чернівецька, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська	17	8	7	7	6	7	7
Північно-Західний	Волинська, Рівненська	4	2	2	2	2	2	2
Подільський	Хмельницька, Тернопільська, Вінницька	6	1	0	0	0	0	0
Центральний	Кіровоградська, Черкаська	2	0	0	0	0	0	0
Столичний	Житомирська, Чернігівська	9	3	3	3	3	3	3
Північно-Східний	Полтавська, Харківська, Сумська	23	15	15	16	16	16	15
Придніпровський	Дніпропетровська, Запорізька	19	18	14	16	17	17	16
Донецький	Луганська, Донецька	16	11	12	12	12	12	12

Джерело: Окремі дані про банки України // Бюлетень Національного банку України. — 2009. — № 12. — С. 153—156.

Як видно з таблиці, велика кількість банків знаходиться в найбільш економічно і промислово розвинених центрах України. Таким чином, розподіл банківських установ за економічними районами є нерівномірним. При цьому спостерігається постійне зростання кількості банківських установ у Києві та зменшення в усіх інших районах. Так, якщо в 1995 році майже в усіх областях України, крім Волинської й Кіровоградської, існував хоча б один банк — юридична особа, то на кінець 2005-го в десяти областях вони припинили своє існування⁶.

⁵ Люзяк М. Шляхи підвищення конкурентоспроможності банку на регіональному ринку // Вісник Національного банку України. — 2010. — № 1. — С. 59.

⁶ Окремі дані про банки України // Бюлетень Національного банку України. — 2008. — № 5. — С. 153—156.

3. Посилюється конкуренція між вітчизняними й іноземними банками. Згідно з українським законодавством банк із іноземним капіталом — це банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному нерезиденту, перевищує 10 %. Для створення такого банку його засновники зобов'язані отримати попередній дозвіл НБУ⁷.

Слід зазначити, що банківська система України сьогодні повністю відкрита для входження іноземного капіталу. Чинне законодавство дозволяє створювати в Україні банки зі 100 % іноземного капіталу, але з обов'язковою вимогою: це мають бути дочірні банки, які діють у правовому полі України. Втім, створення філій іноземних банків, навіть якщо вони не є самостійними юридичними особами, а лише структурними підрозділами головних банків, котрі знаходяться за кордоном та діяльність яких регулюється іноземним законодавством, може підірвати фінансову безпеку національної банківської системи.

4. Діяльність вітчизняних банківських установ зосереджується на більш ризикових секторах, зокрема в роздрібному сегменті ринку банківських послуг, де конкуренція постійно зростає.

5. Держава надає підтримку певним банкам, завдяк чому вони користуються дешевими державними ресурсами й законодавчо встановленими преференціями, а отже, мають конкурентні переваги перед іншими. Така політика порушує систему конкурентних відносин, призводить до зниження якості обслуговування клієнтів.

Через мінливість ринкової кон'юнктури банки вимушені постійно маневрувати на ринку банківських послуг, коригувати напрями свого розвитку з метою обмеження діяльності у сферах, що занепадають, і досягнення найкращих результатів⁸. У зв'язку з цим доцільно виділити основні закономірності розвитку конкуренції на цьому ринку (табл. 3).

У економічній теорії виділяється 4 моделі ринку: чиста конкуренція, монополістична конкуренція, олігополія, монополія (табл. 4)⁹.

Виходячи з основних характеристик існуючих моделей ринку була складена бальна система оцінки українського ринку банківських послуг. У разі повної відповідності останнього одній із моделей, що вивчається, їй ставився 1 бал, часткової — бал ділився між цими моделями в рівній пропорції. Максимальне число балів, що свідчить про повну відповідність ринку моделі, — 5. Результати оцінки подано в табл. 5.

Отже, число фірм (банків) на вітчизняному ринку банківських послуг доволі велике (193 на 01.01.2010, тобто, якщо ділити порівну, частка кожного має становити 0,6 %). Це вказує на схожість із моделлю чистої конкуренції. Банківські послуги (тип продукту) мають як стандартні, так і диференційовані риси. Контроль над ціною дуже обмежений та можливий із боку окремих найбільших банків,

⁷ Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III: [Електр. ресурс]. — <http://zakon.rada.gov.ua>.

⁸ Коваленко В.В. Дослідження рівня конкуренції на ринку банківських послуг України // Формування ринкових відносин в Україні. — 2006. — № 7 (26). — С. 97.

⁹ Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с англ. / Р. Кэмпбелл, С. Макконнел, Л. Брю. — 11-е изд. — К.: Хагар-Демос, 1993. — С. 450.

Таблиця 3. Закономірності розвитку конкуренції на ринку банківських послуг

Закономірність	Посилена конкурентна позиція банків	Монопольна позиція банків
Зміна ринкової позиції конкурентів	+	-
Класифікація діяльності	+	-
Можливість поповнення ресурсної бази обраних банків та розміщення в них бюджетних ресурсів	-	+
Концентрація банківського капіталу	-	+
Інтерналізація ринку банківських послуг	+	-
Вплив міжгалузевої мобільності факторів виробництва	+	-
Зростання витрат на вдосконалення бізнес-процесів у банківській сфері	-	+
Ефективна державна конкурентна й антимонопольна політика	+	-
Розвиток інфраструктури фінансового ринку	+	-
Участь держави в капіталі лідерів банківського ринку	-	+
Розвиток групових взаємозв'язків банків, які проводять політику монополізації ринку	-	+
Концентрація власності в банківській сфері в системі незалежних суб'єктів	+	-
Розвиток домінуючих банківських установ, зловживання економічною владою, особливо в регіонах	-	+
Рациональний ресурсний обмін, можливість вільного перепливу капіталу	+	-

Таблиця 4. Характеристика моделей ринку

Ознака	Модель ринку			
	чиста конкуренція	монополістична конкуренція	олігополія	монополія
Число фірм	Дуже багато	Багато	Деякі	Одна
Тип продукту	Стандартний	Диференційований	Стандартний/ диференційований	Унікальний
Контроль над ціною	Відсутній	Певний, у вузьких рамках	Обмежений взаємозалежністю; значний за домовленістю	Абсолютний
Вихід на ринок	Дуже легкий	Порівняно легкий	Істотно ускладнений	Блоковано
Нецінова конкуренція	Відсутня	Наголос на рекламу, торгові знаки тощо	Типова, особливо при диференціації товару	Головним чином реклама зв'язку фірми із громадськими організаціями

тому можна говорити про подібність нашого ринку до моделей чистої й монополістичної конкуренції. Для виходу на ринок банк повинен відповідати певним вимогам, які, втім, не дуже жорсткі, — схожість із олігополією й монополістичною конкуренцією. Крім того, на українському ринку присутня нецінова конкуренція, що може вказувати на подібність як до моделі монополістичної конкуренції, так і до олігополії¹⁰.

Таким чином, аналіз із допомогою формально-логічного методу свідчить, що вітчизняний ринок банківських послуг найближчий до моделей чистої й монополістичної конкуренції.

¹⁰ Коваленко В.В. Дослідження рівня конкуренції на ринку банківських послуг України // Формування ринкових відносин в Україні. — 2006. — № 7 (26). — С. 97.

Таблиця 5. Оцінка відповідності ринку банківських послуг України моделям ринку

Ознака	Модель ринку			
	чиста конкуренція	монополістична конкуренція	олігополія	монополія
Число фірм	1	0	0	0
Тип продукту	0,5	0,5	0	0
Контроль над ціною	0,5	0,5	0	0
Вихід на ринок	0	0,5	0,5	0
Нецінова конкуренція	0	0,5	0,5	0
Сума та рівень відповідності	2 (40 %)	2 (40 %)	1 (20 %)	0

Слід зазначити, що для оцінки рівня конкуренції на ринку доцільно застосувати індекси Лернера, Херфіндаля — Хиршмана, коефіцієнт концентрації — основні показники, які з цією метою використовують у світовій практиці.

Індекс Лернера названий на честь ученого, котрий його сформулював¹¹. А. Лернер запропонував оцінювати монопольну владу через відношення:

$$I_l = \frac{P - AC}{P},$$

де I_l — індекс Лернера;
 P — ціна продукту;
 MC — граничні витрати.

Для конкурентного ринку характерно, що середні і граничні витрати рівні, тому дану формулу часто використовують у іншому вигляді:

$$I_l = \frac{P - AC}{P},$$

де AC — середні витрати.

Помноживши чисельник і знаменник на обсяг послуг та здійснивши певні перетворення, одержимо формулу в такому вигляді, в якому її можна легко застосувати на практиці:

$$I_l = \frac{(P - AC) \cdot Q}{P \cdot Q} = \frac{TR - TC}{TR},$$

де Q — кількість виробленої продукції;
 TC — валові витрати;
 TR — валовий дохід.

По суті, цей індекс показує норму прибутковості банківських операцій, або рентабельність. Залежно від галузі оптимальне значення індексу Лернера змінюється. Результати дослідження по Україні подані в табл. 6 і на рис. 2.

Виходячи з одержаних результатів можна зробити висновок, що на ринку банківських послуг України існує досить сильна конкуренція, оскільки рентабельність банківських операцій коливається в межах 7–10 %. За 2006 рік відбулося певне

¹¹ Мікроекономіка: Пер. з англ. / П.А. Семюельсон, В.Д. Нордгауз. — К.: Основи, 1998. — С. 312.

Таблиця 6. Розрахунок індексу Лернера для ринку банківських послуг України, 2003–2009 роки

Дата	Доходи, млн грн	Витрати, млн грн	Індекс Лернера, %
01.01.2003	10 457,3	9 700,7	7,24
01.01.2004	13 914,6	12 946,3	6,96
01.01.2005	20 066,0	18 656,1	7,03
01.01.2006	27 480,6	25 073,1	8,76
01.01.2007	41 645,0	37 501,0	9,95
01.01.2008	68 185,0	61 565,0	9,71
01.01.2009	122 580,0	115 276,0	5,96
01.01.2010	142 995,0	181 445,0	-26,88

Джерело: розрахунки проведені на підставі офіційних даних Національного банку України (див.: Основні показники діяльності банків України: [Електр. ресурс]. — http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/dynamics.htm).

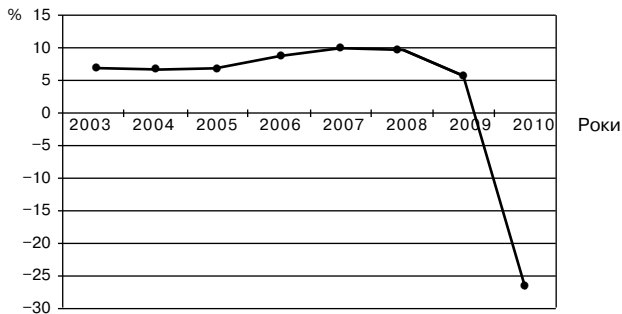

Рис. 2. Індекс Лернера для банківських послуг України, 2003–2009 роки (на початок року)

зростання індексу, тобто простежується тенденція до монополізації ринку. Можна вважати, що зазначений період є найбільш стабільним стосовно динамічного розвитку банківської системи. Негативне значення індексу у 2009-му викликане кризовими явищами на світовому фінансовому ринку.

Ще одним показником монопольної влади є індекс Херфіндаля — Хиршмана, названий на честь американських економістів О. Херфіндаля та А. Хиршмана, що використовується в антимонопольному комітеті США¹². Цей індекс ґрунтується на розрахунку частки на ринку кожного банку:

$$I_{hh} = \sum_{i=1}^n d_i^2,$$

де I_{hh} — індекс Херфіндаля — Хиршмана;
 d_i^2 — квадрат частки ринку i -го банку;
 n — кількість банків на ринку.

¹² Нуреев Р.М. Основы экономической теории: Микроэкономика. — М.: Высш. шк., 1996. — С. 230–232.

Квадрат вказує на нелінійність збільшення монопольної влади на ринку, яке відбувається в міру зростання частки на ринку певного банку. Ринок оцінюється як неконцентрований, якщо $I_{hh} < 0,1$; помірно концентрований — $I_{hh} < 0,18$; висококонцентрований — $I_{hh} > 0,18$. Слід зазначити, що індекс Херфіндаля — Хиршмана чутливий до входження на банківський ринок нових банків, однак при істотному зростанні кількості банків на ринку його чутливість знижується¹³.

Знаючи частку банку на ринку, можна оцінити монопольну владу лідерів ринку, розрахувавши частку чотирьох провідних банківських установ. У разі якщо цей показник виявиться вищим за 60 %, ринок вважатиметься високомонополізованим, меншим за 20 % — конкурентним. Також доцільно розрахувати частку на ринку кожної групи банків згідно із класифікацією НБУ¹⁴.

Для розрахунку частки на ринку банківських послуг можна використовувати частку активів банку в сумі активів усіх банків. Одержані результати подані в табл. 7.

Таблиця 7. Індекс Херфіндаля — Хиршмана для ринку банківських послуг України, 2003—2009 роки

Період	Частка на ринку, %				Коефіцієнт концентрації
	I група	II група	III група	IV група	
01.01.2003	54,06	14,71	17,36	13,86	0,3420
01.01.2004	53,74	17,10	17,04	12,12	0,3293
01.01.2005	53,11	18,05	16,21	12,63	0,3293
01.01.2006	57,74	17,58	13,00	11,67	0,3447
01.01.2007	62,23	19,07	8,60	10,09	0,4412
01.01.2008	64,78	17,18	10,21	7,84	0,4657
01.01.2009	67,98	16,64	7,34	8,04	0,5017
01.01.2010	69,43	15,84	6,53	8,19	0,5182

Джерело: розрахунки проведені на підставі офіційних даних Національного банку України (див.: Основні показники діяльності банків України: [Електр. ресурс]. — http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/dynamics.htm).

На підставі одержаних результатів можна зробити висновок, що досліджуваний ринок не є ні високомонополізованим, ні ринком чистої конкуренції. Хоча впродовж 2002—2009 років ринок банківських послуг України наближався до конкурентного, підвищувалася концентрація активів у четвірки його лідерів і групи найбільших банків у цілому. Спостерігався доволі стабільний стан групи великих банків і стійке зниження частки активів середніх і малих банків.

Звернемо увагу на те, що частки останніх двох груп незмінно знижуються. Особливо це стосується III групи: навіть враховуючи структурні зміни класифікації, її частка на ринку на 01.01.2010 становить 6,53 %. Таким чином, можна прогнозувати подальше укрупнення 20—30 великих банків за рахунок малих, а також укрупнення банків II групи з подальшою можливістю їх конкуренції з лідерами.

¹³ Davies S.W. Choosing between Concentration Indices: The Iso-Concentration Curve // *Economica*. — 1979. — № 46. — P. 69.

¹⁴ Про розподіл банків на групи: Рішення Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків від 30.12.2009 № 867: [Електр. ресурс]. — <http://zakon.rada.gov.ua>.

Загалом досліджуваний ринок характеризується достатнім рівнем конкуренції, хоч у 2009 році намітилася тенденція до підвищення його монополізації. Аналізуючи результати розрахунків із застосуванням математичних і формально-логічного методів, ми дійшли висновку, що ринок банківських послуг України має ознаки ринку чистої конкуренції та ринку монополістичної конкуренції приблизно рівною мірою. Отже, конкуренція перебуває на оптимальному рівні: досить висока для ефективної роботи банків, але не настільки, щоби послаблювати систему в цілому. Основну увагу банки повинні звернути на вдосконалення системи маркетингу й нецінову конкуренцію. У 2002—2009 роках у нашій країні простежувалася тенденція до концентрації активів банківської системи у великих банках. Це може призвести до поглинання малих банків або їх ліквідації.

При дослідженні конкурентоспроможності банківської системи також доцільно визначити галузеву концентрацію, яка розраховується за формулою:

$$CCI = d_1 + \sum_{i=2}^n d_i^2 (1 + (1 - d_i)),$$

де CCI — загальний індекс галузевої концентрації.

Індекс галузевої концентрації дає змогу оцінити співвідношення коливання ринкових часток і абсолютної значимості частки найбільшого банку. Зазначений показник досягає одиниці при монополії та буде тим вищим за значення домінуючого банку, чим більше банків, що обслуговують цю галузь: $0 < CCI \leq 1$ (табл. 8).

Таблиця 8. Рівень концентрації активно-пасивних операцій банківських установ у окремих економічних районах України за індексом галузевої концентрації у 2006 і 2008 роках*

Економічний район	Чисті активи		Зобов'язання	
	2006	2008	2006	2008
Київський	0,1312	0,1492	0,1465	0,1464
Причорноморський	0,1942	0,2050	0,2103	0,1988
Карпатський	0,2537	0,2093	0,2228	0,2226
Північно-Західний	0,3055	0,1925	0,4031	0,2709
Подільський	0,2867	0,2201	0,3031	0,2632
Центральний	0,3461	0,2716	0,3218	0,2960
Столичний	0,3212	0,2461	0,2940	0,2459
Північно-Східний	0,1683	0,2436	0,1718	0,1918
Придніпровський	0,4891	0,4272	0,4218	0,5385
Донецький	0,2896	0,2313	0,3138	0,4271
Банківська система України загалом	0,1581	0,1410	0,1628	0,1443

* Для розрахунку бралися роки, у які не простежується істотного впливу фінансової кризи; 2008 рік за залученням і розміщенням коштів визначається ще як стабільний, окрім періоду із жовтня по грудень.

Джерело: Окремі дані про банки України // Бюлетень Національного банку України. — 2009. — № 12. — С. 153—156.

На підставі проведених розрахунків можна зробити такий висновок: більшість економічних районів є концентрованими за зобов'язаннями, а не за активами, що свідчить про виконання банківськими установами функції постачальника ресурсів

(окрім Причорноморського і Столичного економічних районів). У цілому структура банківської системи за рівнем концентрації в аналізований період є такою: неконцентрований ринок — Причорноморський, Карпатський, Північно-Західний, Північно-Східний, Подільський, Столичний, Донецький економічні райони; помірно концентрований ринок — Придніпровський (за активами); висококонцентрований ринок — Придніпровський (за зобов'язаннями).

Що стосується конкурентоспроможності вітчизняної банківської системи на світових ринках, то вона — в умовах подальшої глобалізації, загострення конкуренції, загрози втрати суверенітету банківської системи, зростання її нестабільності й чутливості до криз — знижується, про що свідчить глобальний індекс конкурентоспроможності (табл. 9).

Таблиця 9. Рейтинг країн світу за глобальним індексом конкурентоспроможності*

Країна	Стадія розвитку країни	Ранжування країни за глобальним індексом конкурентоспроможності (1—133)	
		2008—2009	2009—2010
Азербайджан	Перехід від I до II	69	51
Аргентина	II	88	85
Бразилія	II	64	56
Казахстан	Перехід від I до II	66	67
Китай	II	30	29
Німеччина	III	7	7
Російська Федерація	Перехід від II до III	51	63
США	III	1	2
Таджикистан	I	116	122
Україна	II	73	82

* При побудові глобального індексу конкурентоспроможності К. Швєб виділив три стадії розвитку країн залежно від ВВП на одну особу населення та стимулюючого фактора розвитку: I — країни, в яких підтримка конкурентоспроможності залежить від безперебійного функціонування державних інститутів, розвиненої інфраструктури, стабільної макроекономічної ситуації та соціального рівня робочої сили; II — конкурентоспроможність стимулюється вищою освітою, ефективним товарним ринком та можливістю інвестицій у розвиток технологій; III — конкурентоспроможність досягається за рахунок створення інновацій із використанням найефективніших процесів виробництва.

Джерело: Global Competitiveness Report 2009-2010. — World Economics Forum, 2009. — P. 314, 315, 408.

Як видно з таблиці, за індексом глобальної конкурентоспроможності за 2009—2010 роки Україна посідає 82-ге місце, хоча в попередньому році була на 73-му. Якщо порівняти конкурентоспроможність України з іншими країнами, що перебувають на другій стадії розвитку, то вона випереджає лише Аргентину. Поряд із цим Російська Федерація вже перебуває на етапі переходу з другої стадії до третьої, а в рейтингу за 2009—2010 роки посідає 63-ге місце, хоча, як і Україна, дещо втратила свої конкурентні переваги порівняно з попереднім періодом.

На підставі викладеного доходимо висновку, що забезпечення конкурентоспроможності банківської системи України можливе в разі вжиття конкретних заходів із розв'язання проблем, таких як недостатня капітальна база банківської системи,

необхідність оптимізації її структури, забезпечення оптимального управління банківськими активами та стимулювання довгострокових інвестицій. Потрібно сформувати надійну правову базу діяльності банківських установ, стимулювати посилення конкуренції між ними, вдосконалити механізми банківського нагляду, створити умови для розвитку конкуренції на ринку банківських послуг.

Отже, для розвитку конкурентного середовища на вітчизняному ринку банківських послуг доцільно зробити такі кроки:

- розробити державну політику розвитку й підтримки національних банківських установ;
- банкам розробити власні стратегії реформування і змін у менеджменті, операційній і технологічній діяльності, у сфері ІТ-технологій тощо;
- підвищити конкурентоспроможність банківської системи за рахунок зменшення економічних і адміністративних витрат на банківський бізнес;
- вжити заходів для зниження собівартості й підвищення якості банківських послуг для юридичних і фізичних осіб;
- доступ іноземного капіталу до вітчизняної банківської системи має супроводжуватися вдосконаленням пруденційного нагляду з метою запобігання погіршенню стану вітчизняних банківських установ, які не витримують конкуренції. Треба обмежити розмір іноземного капіталу (включаючи приписний капітал філій іноземних банків) у банківській системі України (не більше 25 % від його загальної суми); крім того, дозволити відкриття філій іноземних банків через 6 місяців після одержання Україною суверенного рейтингу не нижче “А”. Остання пропозиція не суперечить чинним нормам міжнародного права, навпаки, з міжнародно-правової точки зору, вона є цілком правомірною, оскільки пунктом 2 Додатка щодо фінансових послуг до Генеральної угоди про торгівлю послугами СОТ¹⁵ передбачається здійснення державами заходів, “продиктованих міркуваннями обачливості” або які необхідні “для забезпечення цілісності і стабільності фінансової системи”;
- забезпечити доступ до сучасних банківських послуг для корпоративних клієнтів у всіх економічних районах країни, що передбачає впровадження системи реінженірингу в управління банківською діяльністю, включаючи модернізацію системи внутрішнього контролю й ризик-менеджменту;
- запровадити систему управління грошовими потоками у країні, сконцентрувавши їх у провідних банках на пріоритетних напрямках розвитку держави.

¹⁵ Генеральна угода про торгівлю послугами: [Електр. ресурс]. — <http://zakon.rada.gov.ua>.